

СИСТЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОГО СТРОКУ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ

У статті розглядаються основні доктринальні напрацювання щодо принципу розумного строку розгляду справи. Наводиться система його вивчення, яка дозволяє здійснити всебічний аналіз зазначеної правової категорії.

Ключові слова: *цивільний процес, темпоральні принципи цивільного судочинства, процесуальні принципи, керівні ідеї, положення, засади.*

В статье рассматриваются основные доктринальные наработки касательно принципа разумного срока рассмотрения дела. Приводится система его изучения, которая позволяет осуществить всесторонний анализ указанной правовой категории.

Ключевые слова: *гражданский процесс, темпоральные принципы гражданского судочинства, процессуальные принципы, руководящие идеи, положения, начала.*

The article deals with the main doctrinal developments that are available at this time in the study of the principle of reasonable time review of the case. The system of its research is presented, which allows to carry out a comprehensive study of the specified legal category.

Key words: *civil process, temporal principles of civil proceedings, procedural principles, guiding ideas, position, principles.*

Вступ. Сфера захисту прав і законних інтересів осіб вибудовується у систему, в якій ключовим є створення в державі дієвих процесуальних механізмів, що дозволять повною мірою реалізувати право на судовий захист і здійснити його в найбільш стислі терміни. Саме комплексне поєднання двох зазначених компонентів дає можливість говорити про доступність правосуддя для кожної особи та свідчить про ефективність його здійснення.

Однією з визначальних характеристик цивільного процесу є своєчасний розгляд і вирішення справи по суті, оскільки розумний строк виступає тим елементом, який забезпечує право осіб на справедливий захист прав, законних інтересів і свобод. Водночас зволікання або навмисне затягування розгляду цивільної справи може спричинити негативні наслідки для охоронюваних прав учасників цивільного процесу. Крім того, строковість як один із ключових факторів стадій цивільного процесу є умовою, за рахунок якої досягається повний, швидкий, об'єктивний і неупереджений розгляд цивільної справи, забезпечується недопущення свавільного затягування вирішення справи по суті й обмеження прав учасників цивільного судочинства.

Актуальність обраної тематики полягає у тому, що принцип розумного строку розгляду справи застосовується під час розгляду кожної цивільної справи. Наукове дослідження дасть можливість краще зрозуміти його сутність і сформулювати передумови для його практичного застосування всіма учасниками цивільного процесу.

Теоретичні питання принципу розумного строку розгляду справи розкривали у роботах такі вчені, як А.В. Андрушко, І.В. Атаманчук, В.В. Бонтлаб, А.Л. Борко, В.С. Букіна, Н.Ю. Голубева, О.А. Гончаренко, Р.А. Калюжний, Л.В. Карабут, С.О. Короед, М.П. Курило, В.О. Лагута, Г.О. Свердлик, Д.В. Слинко, А.О. Ференс-Сороцький, О.О. Уварова, О.А. Шурин та ін.

Постановка завдання. Виокремити систему, яка дозволить повною мірою розкрити сутність принципу розумного строку розгляду справи як основного темпорального принципу цивільного судочинства.

Результати дослідження. Принцип розумного строку розгляду справи дозволить розкрити сутність темпоральних принципів цивільного судочинства, їх місце у системі принципів цивільно-процесуального права, а також уможливить подальше законодавче удосконалення окремих його положень з метою досягнення позитивного практичного результату.

Вважаємо, що найбільш змістовним та ефективним для цього дослідження буде побудова системи, до якої входитимуть такі елементи, як: нормативне регулювання в означеній сфері, стан доктринальних вивчень, а також практичні аспекти реалізації такого темпорального принципу цивільного судочинства під час розгляду кожної цивільної справи. Саме за рахунок таких елементів стане можливо провести комплексне наукове дослідження окремо визначеного цивільно-процесуального принципу та забезпечити формування цілісного уявлення про темпоральні принципи цивільного судочинства.

Всебічне дослідження процесуального законодавства, зокрема Цивільно-процесуальних кодексів 10 липня 1923 р. [1], 18 липня 1963 р. [2], 18 березня 2004 р. [3] та 03 жовтня 2017 р. [4], дозволяє констатувати таке. Вперше принцип розумності строків розгляду справи судом був контекстуально закріплений лише у новій редакції ЦПК України 2017 р., яка містить відповідні положення на початку кодифікованого акта (п. 10 ч. 3 ст. 2). Нині законодавець «пішов» ще далі, визначивши у ст. 121 ЦПК України, що суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства. Таким чином, зазначений темпоральний принцип цивільного судочинства містить додаткову правову норму, яка дозволяє говорити про його процесуальний зміст, забезпечуючи не тільки підґрунтя для теоретичного вивчення, а й безпосереднє практичне застосування учасниками судового провадження.

Попереднє процесуальне законодавство положень подібного характеру не мало, вказуючи лише те, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше 2 місяців із дня відкриття провадження у справі; справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – 1 місяця [3]. Зазначимо, що більш раннє процесуальне законодавство взагалі не містило згадок про розумність строків розгляду цивільної справи. Однак таку ситуацію не слід вважати критичною, адже і без його прямого закріплення принцип розумного строку розгляду справи безпосередньо застосовувався під час цивільного провадження.

Більш того, позитивним зрушенням у цивільно-процесуальному законодавстві є закріплення відповідного положення, оскільки саме зазначений факт розглядаємо як такий, що виконує регулятивну, дисциплінуючу й організаційну функцію. З цього приводу також відзначимо, що аналіз ступеня реалізації означеного темпорального принципу цивільного судочинства виступає «індикатором» оцінки рівня правової держави. Так, учасники судового процесу повинні неухильно дотримуватися зазначеного процесуального принципу, оскільки для кожного з них є ключовим аспектом витрата найменшої кількості часу задля вирішення питання по суті – як для осіб, права котрих зазнали порушення, осіб, що залучаються для розгляду цивільної справи, так і для суду.

Крім того, законодавча база виступає відправною точкою для проведення будь-якого наукового дослідження, оскільки саме окремі положення (або їх відсутність) стають об'єктом наукового вивчення, формування концептуальних пропозицій, направлених на уніфікацію й удосконалення цивільно-процесуального законодавства.

Комплексне дослідження принципу розумності строків розгляду справи судом є пріоритетним напрямом його наукового опрацювання, а також практичного правозастосування. Саме фактична реалізація дозволяє отримати більш повну інформативну картину про темпоральні принципи цивільного судочинства, з урахуванням ступеня впливу на них суспільних відносин, формуючи передумови для оновлення відповідного процесуального законодавства.

Нині ЦПК України не містить визначення поняття «розумного» строку, а це виступає негативним фактором під час його тлумачення та практичного застосування. Натомість положення ст. 6.1 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації [5] передбачає, що під час визначення розумного строку судового розгляду враховуються такі обставини, як правова і фактична складність справи, поведінка учасників цивільного процесу, достатність та ефективність дій суду, здійснених у цілях своєчасного розгляду справи, а також загальна тривалість провадження у справі. Обставини, пов'язані з організацією роботи суду, у т. ч. з заміною судді, а також розгляд справи різними інстанціями не можуть братися до уваги як підстави для перевищення розумного строку провадження у справі. Викладені вище позиції є більш змістовними, окреслюють складові частини «розумності» строків, мінімізуючи можливі зловживання з боку учасників цивільного процесу.

Звернемо також увагу на позиції, висловлені судами вищих інстанцій. Зазначена категорія ґрунтується на узагальненні практичного досвіду (як позитивного, так і тих випадків, коли одна й та ж правова норма набувала відмінного правозастосування), формуючи єдність підходів до розгляду судами цивільних прав.

Нормативно-правове регулювання відіграє важливу роль для створення передумов наукового дослідження, у зв'язку з чим звернемо свою увагу на сформульовані у науковому середовищі позиції вчених стосовно підходів до розумного строку розгляду справи судом.

Насамперед виникає необхідність простежити, яким чином формувалася наукова доктрина щодо визначення поняття «розумних строків». Системний підхід до наявних позицій науковців дозволяє виокремити такі групи: представники першої розкривають вказане поняття, даючи загальне уявлення про строковість реалізації кожним учасником судового розгляду своїх процесуальних прав. Друга група об'єднує тих, котрі роблять акцент на характеристичні окремих рис розумності строків. Третя група включає тих, що виокремлюють як ключовий елемент розумності строків часовий проміжок між початком і закінченням реалізації права особи на захист.

Переходячи до першої групи, наведемо думку М.О. Сороки, котрий вказує, що у судочинстві процесуальні строки виступають як темпоральна (часова) форма руху процесуальних відносин із приводу відправлення правосуддя судом, а також як форма існування й розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст процесуальних відносин у зазначеній сфері [6, с. 71]. Розділяємо представлену позицію, оскільки саме в межах передбачених процесуальним законодавством чи встановлених судом строків учасник цивільного провадження має право реалізувати свої процесуальні права та виконати обов'язки, вибудовуючи цілісну систему послідовних процесуальних дій. У низці випадків під час вчинення процесуальних дій у рамках цивільного судочинства слід говорити саме про «розумність» строків їх реалізації.

Так, саме за рахунок аналізу цієї позиції можливо виокремити їх визначальну рису – уніфікований характер під час розгляду розумного строку загалом для цивільного процесу, тоді як у рамках конкретно взятої цивільної справи, навіть стосовно розгляду однорідних, такий строк може мати відмінний характер.

Позицію другої групи науковців характеризує твердження, запропоноване З.І. Цибуленком, який говорить, що розумним слід вважати строк, об'єктивно необхідний і можливий для виконання [7, с. 40]. У цьому контексті відзначаємо концептуально схожу позицію М.Ю. Челишева, котрий стверджує, що зазначений строк варто розглядати як реальний строк; залежно від тієї чи іншої ситуації його тривалість може бути різною [7, с. 40]. Ключовим у рамках цієї групи слід вважати те, що розумний строк за рахунок окреслення окремих його аспектів забезпечує комплексний підхід до розкриття його змісту та зумовлює чіткість у практичній реалізації.

Розглянемо розуміння строку розгляду цивільних справ у законодавстві інших країн. За даними Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, серед усіх країн Європи середні строки розгляду конфліктів, які виникають із трудових правовідносин, становлять не менше 3 місяців (Нідерланди, Іспанія), 440 днів (Словенія), 695 днів (Італія). Спори про розлучення розглядаються впродовж 82 днів (Румунія), 104 днів (Нідерланди), 10,2 місяці (Німеччина), 348 днів (Франція), 359 днів (Португалія) [8, с. 2]. З наведеного випливає, що у більшості європейських країнах строки розгляду цивільних справ є тривалішими порівняно зі строками, встановленими цивільно-процесуальним законодавством України. Отже, як бачимо, строковість є ключовим елементом цивільного судочинства, і головуючий суддя у кожній країні самостійно визначає необхідний строк для розгляду конкретної справи.

Говорячи про третю групу, виділимо позицію О.В. Андрійчука, який вважає, що під розумним строком слід розуміти сукупність процесуальних строків, встановлених процесуальним законом для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення справи з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави без необґрунтованих зволікань, перебіг яких розпочинається з дня відкриття провадження у справі, а закінчується набранням законної сили остаточним рішенням або його виконанням, без втрати його сенсу та можливості досягнення практичних цілей заінтересованих осіб [9, с. 14]. На думку І.М. Полякова, розумний строк – логічно обґрунтований і такий, що не суперечить букві і змісту процесуального закону, період часу, протягом якого суд зобов'язаний розглянути цивільну, арбітражну або кримінальну справу по суті, а компетентні органи – забезпечити примусове виконання судового акта, який набрав законної сили [10].

Згадані науковці дотримуються єдиної концепції у визначенні вказаного поняття, роблячи акцент на початку та закінченні такого строку, звертаючи увагу на характер діяльності учасників

цивільного процесу. Для будь-якої особи, яка звертається до юридичного захисту, саме вказаний аспект є визначальним, оскільки кожна особа, чії права зазнали порушення, прагне отримати їх поновлення у найкоротші строки із залученням мінімальних ресурсів.

Водночас визначальним для проведення цього дослідження є розкриття змісту саме розумності як основної ключової риси, притаманної всьому цивільному процесу. І.С. Дікарев проводить дослідження у сфері кримінального судочинства, проте його висновки заслуговують на увагу. Так, вчений розкриває розумність як процесуальний термін, тривалість якого є оптимальною (достатньою і необхідною), щоб прийняття процесуального рішення, виконання процесуальної дії, завершення окремої стадії кримінального процесу або провадження у кримінальній справі загалом забезпечували реалізацію призначення кримінального судочинства [10]. З цієї тези для нашого дослідження суттєвою є така визначальна категорія, як оптимальність, що розкривається через достатність, тобто саме той проміжок часу у конкретній цивільній справі, за рахунок якого стане можливим забезпечити вчинення відповідної процесуальної дії.

Узагальнюючи наявний теоретичний матеріал, можна вивести такі риси розумних строків темпоральних принципів цивільного судочинства. По-перше, розумні строки розгляду цивільної справи виступають процесуальним інструментарієм, що дозволяє забезпечити своєчасність реалізації прав осіб, чії права зазнали порушення, адже, звертаючись до юридичного способу захисту, кожен має та меті отримати позитивний результат у найкоротші строки. Розумний строк набуває вирішального значення під час вчинення окремо взятої процесуальної дії, впливаючи на тривалість окремих стадій цивільного процесу та прийняття відповідних процесуальних рішень.

По-друге, за рахунок безпосередньої реалізації вказаних строків цивільний процес стає більш динамічним, оперативним та ефективним, досягаючи обрання найбільш оптимальних процесуальних механізмів і процесуальних дій учасників судового процесу. Як вказує О.В. Рожнова, оперативність трактується як вимога досягнення ефективності правосуддя, здатного забезпечити стандарти судового захисту прав людини [11, с. 4]. Підтримуючи вказаного науковця, зазначимо, що кожен учасник судового процесу під час реалізації своїх процесуальних прав і виконання обов'язків повинен керуватися цією вимогою задля досягнення завдань цивільного провадження у стислі строки.

По-третє, завдяки розумним строкам розгляду цивільної справи досягається стабільність процесуальних відносин і провадження загалом у справі, встановлюючи певний часовий режим їх реалізації. Такі строки повинні активно застосовуватися як судом, так і сторонами цивільного провадження та іншими його учасниками.

Означений строк виступає ключовим фактором у визначенні того, чи є поведінка учасника судового процесу сумлінною та такою, що не містить ознак зловживання права у вказаній сфері.

Отже, як бачимо, представлені вище характерні риси «розумних строків» дозволять комплексно підійти до вивчення цієї групи темпоральних принципів цивільного судочинства, всебічно розкриваючи особливості цивільного судочинства.

Привертає нашу увагу позиція, сформульована у дисертаційному дослідженні О.В. Андрійчука, котрий у межах поняття «розумний строк» виділяє також поняття «достатній строк», який характеризується як складова частина розумного строку, як проміжок часу, мінімальні межі якого є необхідними для всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього дослідження наявних у справі доказів судом для ухвалення законного і своєчасного рішення у справі [9, с. 7]. Цікавим видається те, що достатній строк встановлює мінімальний проміжок часу, необхідний для вчинення процесуальної дії (наприклад, подання доказів, проведення допиту свідків чи отримання експертного висновку). Між достатнім і розумним строком наявне співвідношення, яке полягає у тому, що достатній строк є нижнім рубежем, а розумний – гранично вищим, у межах, у яких сторони здійснюють доведення своїх вимог і заперечень.

Представлена система надає цілісне уявлення про принцип розумності строку розгляду справи. Його аналіз дозволить встановити його зміст для подальшого наукового дослідження, а також здійснювати його безпосереднє правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс Р.Р.Ф.С.Р. від 10 липня 1923 р. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=3568#047152240349590757>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20170803>.

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 03 жовтня 2017 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/.
6. Шекера Ю.О. Щодо значення та функцій процесуальних строків у господарському судочинстві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15 (2). С. 71–74.
7. Косарева Е.В. Разумный срок судебного разбирательства в контексте концепции единого гражданского процессуального кодекса Российской Федерации. Гражданское право. Гражданский процесс. Арбитражный процесс. 2017. № 1. С. 39–46.
8. Городовенко В.В. Забезпечення «розумних» строків розгляду справ організаційно-правові аспекти. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/62450-128333-1-SM.pdf>.
9. Андрійчук О.В. Процесуальні строки у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. К., 2009. 20 с.
10. Поляков И.Н. Разумные сроки судопроизводства: понятие и значение. URL: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=3&art=1975>.
11. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2000. 20 с.

УДК 347.919.3

ЗУБ О.Ю.

ФЕНОМЕН СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню нового інституту цивільного процесуального права – спрощеного позовного провадження. Висвітлено сутність цього нового процесуального провадження, можливості, які воно надає, та потенційні ризики його застосування. Запропоновані субстантивні та процедурні умови, що мають бути дотримані під час вирішення питання про перехід до цього процесуального провадження задля недопущення необґрунтованого обмеження процесуальних прав сторін. Зазначені та коротко проаналізовані основні процесуальні особливості розгляду цивільних справ у цьому порядку. Окреслено коло негативних наслідків, які настають у зв'язку з переходом до цього порядку.

Ключові слова: *спрощені провадження, спрощене позовне провадження, спрощення цивільної процесуальної форми, процесуальні провадження в цивільному процесі, система проваджень у цивільному процесі.*

Статья посвящена исследованию нового института гражданского процессуального права – упрощенного искового производства. В исследовании освещены сущность этого нового процессуального производства, возможности, которые оно предоставляет, и потенциальные риски его применения. Предложены субстантивные и процедурные условия, которые должны быть соблюдены при решении вопроса о переходе к этому процессуальному производству для недопущения необоснованного ограничения процессуальных прав сторон. Указаны и коротко проанализированы основные процессуальные особенности рассмотрения гражданских дел в этом порядке. Очерчен круг негативных последствий, которые наступают в связи с переходом к этому порядку.

Ключевые слова: *упрощенные производства, упрощенное исковое производство, упрощение гражданской процессуальной формы, процессуальные производства в гражданском процессе, система производств в гражданском процессе.*